

IN MEMORIAM: CHRISTOPHER HITCHENS, 1949 – 2011

Umro je odveć mlad, a mogao je još toliko mnogo reći

*Birokrati, nadbiskupi, rabini, ajatolasi, komesari i inkvizitori
svih vrsta poticali su ga na borbu*

Nick Cohen

Zašto toliko mnogo ljudi koji vole engleski jezik i ljudsku slobodu sada oplakuje Christophera Hitchensa? Knjige koje je objavio nikada nisu u potpunosti pokazale njegove talente – čak ni *Bog nije velik*, njegov ateistički *bestseller*. Sa sebi svojstvenom skromnošću – a uvijek je bio samokritičan, premda je odavao suprotan dojam – smatrao je da će se jedino njegovi književni eseji čitati nakon što umre. Budući da na sveučilišnim odsjecima za englesku književnost vladaju muljatori koji se razmeću teorijom, imao je to polje uglavnom samo za sebe. Ono što je napisao o Larkinu, Powellu, Rushdieju, Bellowu, a ponajviše o Orwellu, doista je “neprolazno”, da upotrijebim njegovu omiljenu riječ.

Ipak, najobzirnije što mogu obavijestio bih literate da će svakom ambicioznom autoru (ili autorici) koji nakladnicima kaže da se mogu obogatiti na njegovim ili njezinim zbirka esejima prije pokazati vrata nego ugovor. Christopher Hitchens mogao je mnogo toga učiniti, ali ne bi bio uspio samo književnim kritikama utjecati na način razmišljanja stotina i tisuća čitatelja.

U razgovoru je bio intelektualno najnesebičniji čovjek kojega sam upoznao. Mnogo je više zlovoljnih i sumnjičavih pisaca nego što to čitatelji vole zamišljati. Oni se susprežu da nešto ne bi izlanuli i taje svoje misli za slučaj da konkurentski autori “kradu njihove ideje”. Hitchens je bio odveć zanesen životom i raspravom da bi tratio vrijeme na škrtačenje i oprez, odveć zaokupljen borbom ideja e da bi brinuo zbog toga što drugi preuzimaju njegove.

Kada biste imali temu koju trebate dokraja razraditi ili knjigu koju morate predati, on bi vas posjeo, napunio vam čašu do vrha, i stao sipati ideje, reference, ljude s kojima trebate razgovarati i pisce koje morate čitati. A vi biste uzalud nastojali držati korak nadajući se da ćete se sljedećeg jutra, kada prođe neizbježni mamurluk, moći sjetiti makar i četvrtine onoga što je govorio.

Sjajan razgovor međutim ostaje živjeti jedino u sjećanju slušatelja, a tu je i pitanje pića kojim se treba pozabaviti. BBC-jev nekrolog sastavio je njihov izvjestitelj Nick Higham, zadržati kulturbirokrat koji nikada nije napisao rečenicu koju je netko zapamtio. On je ljude u ovoj zemlji pokušao uvjeriti da je Hitchens bio “alkoholičar”. Hitchens je, bez sumnje, mogao dobro potegnuti. Ali on sam, i svatko tko ga je poznao, razumio je način na koji je razlikovao pilca od pijanca. Da je bio pravi alkoholičar, ne bi nikada mogao napisati toliko mnogo toga, tako brzo, i na tako visokoj razini. Niti bi bio voljen, jer ovisnici su odveć sebični da bi voljeli. BBC-jeva emisija nehotice je objasnila nešto drugo: zašto se svijet bez njega doima gostoljubivijim mjestom za sve što je nasilničko i cenzorsko. Hitchens je raskinuo s ljevicom, podsjeća nas BBC, zbog zločina od 11. rujna i drugog iračkog rata. Ljevičari su ga optužili za “izdaju”, kaže dalje, i citira jednoga koji ga je opisao kao “ekstrockističkog lajavca ogrezlog u piće”. BBC se nije mogao natjerati da domogne kako je taj “ljevičar” zapravo George Galloway, čovjek koji je odao počast “odvažnosti” sekularnog fašista Sadama Huseina, zatim stao u obranu režima i pokreta sunitskoga i šijitskoga klerofašizma i – da ne zaboravimo – predvodio milijune prosvjednika protiv rata za svrgavanje iračkoga baasizma, a da navodni umjereni i uvaženi glasovi liberalne Engleske nisu ni riječ izustili protiv njegove prisutnosti.

Više od ijednog drugog modernog intelektualca Hitchens se pobunio protiv zloslutne apsurdnosti jednoga doba u kojemu je postalo vjerojatnijim da će ljevica, a ne desnica, biti popustljiva i blagonaklona prema reakcionarnim neprijateljima feministica, demokrata i liberala u siromašnome svijetu i imigrantskim zajednicama.

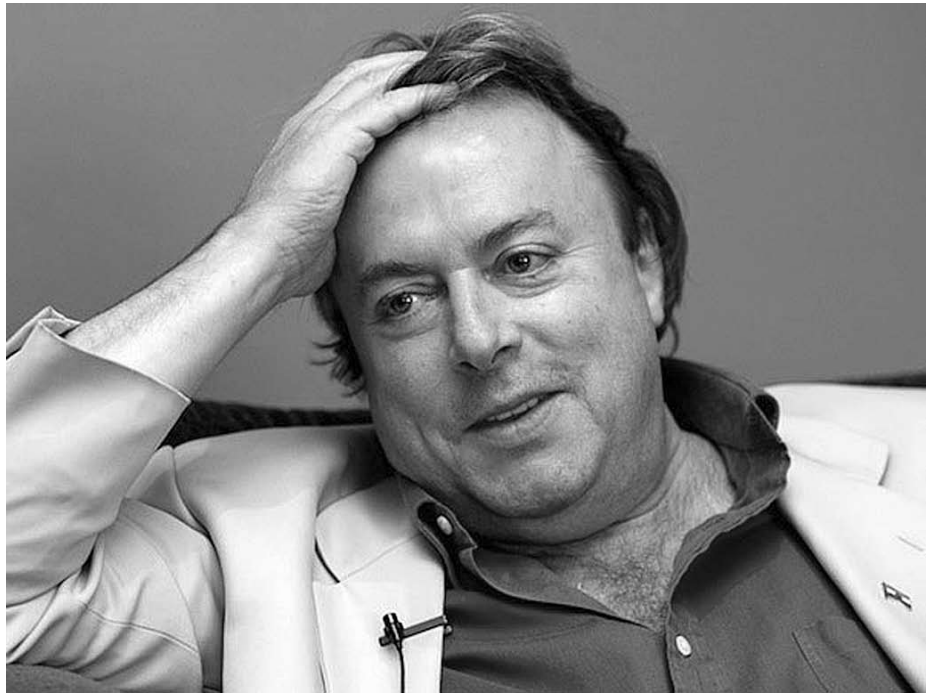
Da parafraziram Wildea, kojega je Hitchens silno volio, “u takvom slučaju izdati ljevicu postaje više od moralne dužnosti. Postaje zadovoljstvo”. Neću vam servirati prazne priče o tome kako je ljevica napustila Hitchensa, a ne on nju. Izašao je i zalu-

pio vratima nijednom se ne osvrnuvši sa žaljenjem. Ostao je prijatelj i nadahnuće mnogim ljevičarskim autorima, ali prema "protuimperijalističkoj ljevici" što je prigrlila islamiste koji odbacuju život, mrze žene i ubijaju homoseksualce gajio je samo prezir. Njezina ju je popustljivost prema religijskom natražnjaštvu nepovratno uništila.

Iako je Hitchens zauvijek otišao, podijeliti njegovu misao na onu prije 11. rujna i onu poslije značilo bi ne shvatiti dosljednost njegova pisanja i pravi izvor njegova silno važnog poziva. Hitchensov je marksizam bio od romantičarske trockističke vrste. Ekonomija ga nije zanimala – što je za jednog marksista neobičan propust, ali tako je. Umjesto toga, zanosio se smionošću i predviđanjima Victora Sergea, Georgea Orwella i drugih ljevičarskih opozicionara s početka 20. stoljeća, koji su se jednako protivili i komunizmu i kapitalizmu. Bivši trockisti danas spadaju u najnečasnije ljude u politici, no njihovi su prethodnici u 60-im godinama 20. stoljeća još bili dovoljno čestiti da su ga mogli poučiti nečemu neprocjenjivo vrijednom. Ljevičarske su diktature u svojoj teologiji bile "staljinističke" i pravi bi se trockist bez ikakve zadržke trebao boriti protiv njih jednako žestoko kao što se borio protiv desničarskih rasističkih i represivnih režima i ideja.

Pomoću alkemije koja nije začarala gotovo nijednog od njegovih drugova, Hitchens je tu ni po čemu iznimnu misao razvio u gnušanje nad razmišljanjem po partijskoj liniji, kakav god oblik ono poprimilo. On ne bi osuđivao Evelynu Waughu, Anthonyja Powella i Philipa Larkina samo zato što su konzervativci ništa više nego što bi opravdavao Raymonda Williamsa i Johna Bergera samo zato što su socijalisti. Nije ništa više odobravao izraelsko ugnjetavanje Palestinaca kada je bio „desničar“ nego što se slagao s opresijom Fidela Castra nad Kubancima u vrijeme dok je bio "ljevičar".

Ne mogu nikada previše naglasiti koliko se gnušao ljudi koji su se čvrsto držali partijske linije i pokušavali meni, vama, a posebno *njemu*, reći što moramo misliti, i kako su birokrati, nadbiskupi, rabini, ajatolasi, komesari i inkvizitori svih vrsta u njemu budili poriv za borbom.

Christopher Hitchens, 13. 4. 1949, Portsmouth, Engleska – 15. 12. 2011, Houston, Teksas, SAD.

U danima i tjednima poslije Hitchensove smrti brojni čitatelji, poklonici i poštovaoci njegova rada pokušavali su saznati gdje je i kada održan pogreb, odnosno gdje mu se nalazi grob. U drugoj polovici siječnja 2012. objavio se njegov brat, poznati engleski publicist Peter Hitchens, izjavom postavljenom na blogu na kojemu redovito objavljuje. U izjavi je stajalo da, „s obzirom da je Christopher svoje tijelo donirao medicinskoj znanosti, nikakav oblik pogreba nije i neće biti održan“.

U skladu s time Christopher Hitchens jedan je od naših bližnjih koji nema groba u uobičajenom smislu riječi.

Vidi – Peter Hitchens: *Christopher Hitchens. Funeral and Memorial arrangements*, hitchensblog.mailonsunday.co.uk, 18. 1. 2012.

URL: <http://hitchensblog.mailonsunday.co.uk/2012/01/christopher-hitchens-funeral-and-memorial-arrangements.html>

Umro je odveć mlad dok je još imao toliko toga za reći. Oni među nama koji su ga čitali znali su da će, kada su sami htjeli kazati nešto što im šefovi, prijatelji, obitelj ili kolege ne bi odobrili, barem moći naći utjehu u tome što na svojoj strani imaju Christophera Hitchensa. A ako bismo okolišali, začuli bismo kako jedan suzdržan glas iz engleskog višeg srednjeg sloja obrazlaže ono što mislimo bolje nego što bismo to sami mogli, i tjera nas da se uspravimo i otvoreno kažemo svoje mišljenje. Čitajte ga, čitajte sve što vam dođe pod ruku, pa ćete ga i dalje čuti.

PREVELA: Tatjana Paić-Vukić

Nick Cohen: *Christopher Hitchens: He died too young, with too much left to say*, *The Observer*, 18. 12. 2011.

URL: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/dec/18/christopher-hitchens-nick-cohen-tribute>

Nick Cohen jedan je od inicijatora *Eustonskoga manifesta*, vidi temat u *Gordoganu* 4 /2006, br. 10, zima 2006.

Christopher Hitchens

Zavitlao je smijeh i pamet u lice smrti

Salman Rushdie

Osmoga lipnja 2010. godine vodio sam razgovor s Christopherom Hitchensom u njujorškom kulturnom centru 92nd Street Y, pred za njega uobičajeno prepunom dvoranom, kako bih predstavio knjigu njegovih uspomena, *Hitch-22*. Christopher je te večeri izveo bravuroznu predstavu, nikad britkiji, nikad zabavniji, a i kasnije, za malom slavljeničkom večerom, bio je jednako blistav. Poslije nekoliko dana rekao mi je da su ga upravo u jutro na dan događanja u centru Y obavijestili da ima rak. Bilo je teško povjerovati da je javno mogao biti tako veličanstven u jednom privatno tako strašnom danu. Pokazao je više od čvrstine. Zavitlao je smijeh i pamet u lice smrti.

Hitch-22 naslov je što smo ga skovali u našim šašavim igrama riječima među kojima je bila i “Ne baš uspjeli naslovi”. Našli su se tu *Zbogom naoružanju*, *Kome zvonice zvoni*, *Ubiti pticu pjevalicu*,

Lovac u pšenici, *Gospodin Živago* i *Toby-Dick*, poznat i kao *Moby-Cock*. I naposljetku, kao približna verzija duhovitog remek-djela Josepha Hellera, *Hitch-22*. Njega je Christopher izbavio iz slatunjavo sentimentalne hrpe naslova iz naše biblije promašaja i iskupio dajući ga tekstu koji sada stoji kao njegov najbolji spomenik.

Smijeh i Hitchens bili su nerazdvojni drugovi, a komičnost je bila jedno od najmoćnijih oružja u njegovu arsenalu. Kada smo nas dvojica gostovali u emisiji *Uživo s Billom Maherom*, zajedno s Mosom Defom, i kada je reper počeo nizati nakaradne osude u vezi s Osamom bin Ladenom i al-Kaidom, Christopher je postao gotovo neugodno uglađen obraćajući se Mosu, dok se ovaj obrušavao na njegove ideje, lažno uljudnim nadimkom “G. Definitivno” koji je bio tako posprdno zabavan da su se smiješna shvaćanja što ih je gospodin D. nastojao iznijeti doimala još smiješnijima.

Salman Rushdie

Iza tog smijeha stajalo je ono što je njegov prijatelj Ian McEwan zvao “rolsrojevskim umom”, taj organ nevjerojatne erudicije i često blistave, premda katkad i manjkave moći opažanja. Hitchovski je um doista bio sjajan stroj koji bruji, opremljen finim dodatnim dijelovima, no senzibilnost mu nije bila od profinjene vrste. Bio je intelektualac s nagonima uličnog kavgađžije, nikad sretniji nego kad bi se upustio u moralno ili političko šaketanje. Kad sam se javno sukobio s uglednim piscem špijunskih romana Johnom le Carréom, Hitchens je nepozvan uskočio u gužvu i grdno podigao razinu uvredljivosti usporedivši ponašanje toga velikog čovjeka s “držanjem nekoga tko se olakšao u vlastiti šešir pa se trudi što prije stisnuti dupkom puno pokrivalo na svojoj glavi”. Moram nažalost reći da je poslije Hitchova upada diskusija postala još gadnija.

Spor s le Carréom odigrao se u dugim godinama rasprava i opasnosti koje su uslijedile za objavljivanjem mogega romana *Sotonski stihovi* i napadom sluganskih pristaša i sljedbenika iranskoga teokratskog vlastodršca Ruhollaha Homeinija na autora, nakladnike, prevoditelje i knjižare. Upravo tih godina približio mi se Christopher koji je od sredine osamdesetih bio moj dobar, no ne i blizak prijatelj, da bi mi postao najustrajnijim saveznikom i najrječitijim braniteljem.

Često su me pitali brani li me Christopher zbog toga što mi je blizak prijatelj. Istina je to da je postao blizak prijatelj zato što me je želio braniti.

Prizor u kojem despotski klerik zastarjelih ideja izdaje nalog za ubojstvo pisca koji živi u drugoj zemlji, a zatim šalje odrede smrti da izvrše tu naredbu, promijenio je nešto u Christopheru. Doveo ga je do spoznaje da se na zemlji razularila nova opasnost, da je nova totalizirajuća ideologija uskočila u razgažene cipele sovjetskog komunizma.

A kada je surovo neprijateljstvo britanskih i američkih konzervativaca (Podhoretz i Krauthammer, Hugh Trevor-Roper i Paul Johnson) udružilo snage s politikom popuštanja dijelova zapadne ljevice, pa su obje strane počele iznositi suosjećajne analize toga napada, još se više zgrozio. U očima desnice ja sam bio kulturni "izdajnik" i, Christopherovim riječima, "nadmeni obojeni tip". Po mišljenju ljevice, Narod nikada ne može biti u krivu, a stvar Potlačenog Naroda, što je kategorija u koju su spadali islamistički protivnici mogega romana, dvostruko je opravdana. Tako različiti glasovi kao što su glasovi Pape, njujorškog kardinala, britanskog glavnog rabina te Johna Bergera i Germaine Greer, "razumjeli su uvredu" i ništa ih u tome nije zgrozilo. A Christopher je pošao u rat.

On i ja smo uvidjeli da bez ikakva dogovora na gotovo istovjetan način izlažemo svoje ideje. Počeo sam shvaćati da je ta bitka, iako je nisam izabrao, barem pravedna bitka jer je u njoj sve što sam volio i cijenio (književnost, sloboda, nepokornost, sloboda, nereligioznost, sloboda) stajalo nasuprot svemu čega sam se gnušao (fanatizam, nasilje, zatucanost, pomanjkanje smisla za humor, malograđanština, i nova kultura uvrede ovoga doba). Tada sam pročitao Christophera koji je koristio istovjetan trop

Hitchens kao devetnaestogodišnjak, 1968.

svega-što-voli-protiv-svega-što-mrzi i osjetio sam se ... *shvaćenim*.

I on je uvidio da napad na *Sotonske stihove* nije izoliran događaj, da diljem muslimanskoga svijeta pisce, novinare i umjetnike optužuju za iste zločine – bogohuljenje, herezu, opadništvo iz vjere i ono što im je pridruženo u moderno doba – "izrugivanje" i "vrijeđanje". Slutio je da iza tog intelektualnog nasrtaja stoji mogućnost napada na široj fronti. Citirao mi je Heine: *Ondje gdje spaljuju knjige, poslije će spaljivati ljude*. (I podsjetio me, sa svojim dubokim smislom za ironiju, da se Heineov stih u drami *Almansor* odnosio na spaljivanje Kurana.) A 11. rujna 2001. on i svi mi shvatili smo da je ono što je počelo spaljivanjem knjiga u Bradfordu, u Yorkshiru, sada provalilo u svijest svih ljudi u obličju onih tragično plamtećih zgrada.

U vrijeme kampanje protiv fetve, britanska vlada i različite skupine boraca za ljudska prava nastojale su ishoditi moj posjet Clintonovoj Bijeloj kući ne bi li se pokazala snažna podrška nove administracije tom slučaju. Posjet je ponuđen, pa otkazan, pa opet ponuđen. Do posljednjeg trenutka nije bilo jasno hoće li me predsjednik Clinton osobno primiti ili će susret prepustiti sav-

Christopher Hitchens u *Gordoganu*:

Christopher Hitchens: *Zbogom, suputnici, Gordogan*, 1(20)/2003, br. 1 (45), jesen 2003, str. 238-239.

Christopher Hitchens: *Lakoća o ponoći; Staljinizam bez ironije, Gordogan*, 1/2003, br. 1, jesen 2003, str. 302-309. (recenzija knjige – Martin Amis: *Koba the Dread; Laughter and the Twenty Million /Koba Grozni; Smijeh i dvadeset milijuna/*, Talk Miramax Books, 2002, 306 str.)

Danny Postel: *Misionarski stav – Majka Tereza i njezini zločini protiv čovječanstva* (razgovor s Hitchensom), *Gordogan*, 2/2004, br. 2-3, zima-proljeće 2004, str. 128-133. (u sklopu temata posvećenoga knjizi – Christopher Hitchens: *The Missionary Position; Mother Teresa in Theory and Practice /Misionarski stav; Majka Tereza u teoriji i praksi/*, Verso, London-New York, 1995, 98 str.)

Janaki B. Kremmer: *Svijetu nije donijela ništa dobra* (razgovor s Hitchensom), *Gordogan*, 2/2004, br. 2-3, zima-proljeće 2004, str. 130. (temat)

Christopher Hitchens: *Papa proglasio blaženom Majku Terezu, fanatika, fundamentalista i varalicu, Gordogan*, 2/2004, br. 2-3, zima-proljeće 2004, str. 132. (temat)

Christopher Hitchens: *Zašto Majka Tereza ne bi smjela postati svetica, Gordogan*, 2/2004, br. 2-3, zima-proljeće 2004, str. 133-134. (temat)

Christopher Hitchens: *Djeca '68; Zaboravite "šezdesete", to površno, samougadačko zazivanje jednog desetljeća, i čvrsto se držite čeličnog nasljeđa 1968; Karta svijeta koja ne uključuje Utopiju nije vrijedna ni da se pogleda, Gordogan*, 2/2004, br. 4-5, ljeto-jesen 2004, str. 147-153. (u sklopu temata 1968, drugi dio)

Christopher Hitchens: *Vrhunski umjetnik prevare, Gordogan*, 3/2005, br. 6, zima 2005, str. 250-252. (recenzija knjige – Olivier Todd: *Malraux; A Life /Malraux; Životopis/*, Alfred A. Knopf, 2005, s francuskoga na engleski preveo Joseph West, 560 str.)

Christopher Hitchens: *Priča o Marku Feltu – završno poglavlje Watergatea, Gordogan*, 3/2005, br. 7-9, proljeće-jesen 2005, str. 185-187. (recenzija knjige – Bob Woodward: *The Secret Man; The Story of Watergate's Deep Throat /Tajanstveni čovjek; Priča o Watergateovu Dubokom Grlu/*, pogovor – Carl Bernstein: *A Reporter's Assessment /Novinarova procjena/*, Simon & Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2005, 249 str.)

Christopher Hitchens: *Naši su ljevičari konačno progledali, Gordogan*, 4/2006, br. 10, zima 2006, str. 29-30. (u sklopu temata *Eustonski manifest*)

Christopher Hitchens: *Yale se predao; Zašto je Yale University Press uklonio likovne prikaze Muhameda iz knjige o danskim karikaturama?, Gordogan*, 6-7(25-26)/2008-2009, br. 15-18, zima-jesen 2008 & zima-jesen 2009, str. 170-171.

Christopher Hitchens: *Katastrofičar; Opsjednuta znanstvena fantastika J. G. Ballarda, Gordogan*, 8/2010, br. 19-22, zima-jesen 2010, str. 25-28.

Christopher Hitchens: *Rakov obrat, Gordogan*, 8/2010, br. 19-22, zima-jesen 2010, str. 224-225.

Christopher Hitchens: *Zemlja rasističkih patuljaka, Gordogan*, 8/2010, br. 19-22, zima-jesen 2010, str. 251-253. (recenzija knjige – B. R. Myers: *The Cleanest Race; How North Koreans See Themselves and Why It Matters /Najčišća rasa; Kako Sjevernokorejci vide sebe i zašto je to važno/*, Melville House, 2010, 208 str.)

jetniku za nacionalnu sigurnost Anthonyju Lakeu, a možda i državnom tajniku Warrenu Christopheru. Hitch je neumorno radio kako bi Clintonove ljude uvjerio koliko je važno da me predsjednik SAD-a osobno pozdravi. Njegovo prijateljstvo s Georgeom Stephanopoulosom vjerojatno je bilo presudno. Stephanopoulosovi su argumenti prevladali i mene su povelu u predsjedničke odaje. Stephanopoulos je odmah nazvao Christophera i pobjedonosno mu rekao: "Orao je sletio".

(Za tog posjeta Washingtonu odsjeo sam u Hitchensovu stanu. Tajni agent iz State Departmenta poslije ga je upozorio da bi ga to što sam bio gost u njegovu domu moglo dovesti u opasnost. Možda bi bilo dobro da se preseli? Ostao je prezrivo nepreseljen i nedirnut.)

Christopher je sve više bio uvjeren da se ljudi koji shvaćaju opasnosti što ih nosi radikalni islam nalaze na desnici i da njegovi nekadašnji drugovi s lijevice združeno rade na tome da previde ono što je njemu izgledalo tako očitim. Pa je, budući da nikada nije bio od onih koji stvari rade polovično, učinio nešto što je mnogima djelovalo kao zaokret u suprotnom smjeru na političkom autoputu kako bi udružio snage s kreatorima rata iz administracije Georgea W. Busha. Neobično se oduševljavao Paulom Wolfowitzom. Jedne noći zatekao sam se u njegovu stanu u Washingtonu kada je Wolfowitz, koji je upravo bio otišao iz ad-

ministracije, navratio na kasno večernje piće. Stao je iznositi kritiku iračkog rata (sve je to bila Rumsfeldova pogreška, kako se činilo) koja me je u najmanju ruku osupnula. Wolfowitzova doktrina, govorio je Wolfowitz, nije bila Wolfowitzova zamisao. U stvari, Wolfowitz je od početka bio protivnik Wolfowitzove doktrine. Bila je to argumentacija dostojna nekog lika iz *Kvake-22*. Pitao sam se koliko će dugo Christopher biti u stanju podnositi takve saveznike.

Paradoksalno, upravo je bog spasio Christophera Hitchensa od desnice. Nitko tko se tako instinktivno, tako inteligentno, originalno i duhovito gnuša boga kao C. Hitchens ne bi mogao dugo ostati pod utjecajem bogobojažnih američkih konzervativaca. Kada je pokazao zube i nemilosrdno nasrnuo na boga, upravo onako kako se prije toga bio obrušio na Henryja Kissingera, Majku Terezu i Billa Clintona, knjiga *Bog nije velik* koja je iz toga nastala odvela ga je od američke desnice natrag k njegovim prirodnim, liberalnim, bezbožnim čitateljima. U posljednjim je godinama života postao iznimno omiljen lik, i upravo su ga njegov veličanstveni rat protiv boga, a zatim jednako veličanstvena rasprava s njegovim posljednjim neprijateljem, Smrcu, napokon doveli "kući" iz pogrešno shvaćenog rata u Iraku.

* * *

Posljednje stvari

Kada sam završio prvu verziju svojih uspomena i jedan primjerak poslao Christopheru koji je tada već bio teško bolestan, nisam očekivao da učini išta više doli da ga letimično pogleda. Međutim, primio sam poduži e-mail u kojemu je bila cjelovita kritika toga teksta s upozorenjima na pogreške u činjenicama i navodima, što sam ih učinio pišući o Rupertu Brookeu i P. G. Wodehouseu.

Bila je tu i posljednja večera u New Yorku, na kojoj smo ga James Fenton i ja, prethodno se dogovorivši, nastojali nasmiјavati što smo više mogli. Na nesreću, to je najmanje jednom pokrenulo zastrašujući napadaj kašlja. No on je te večeri uživao. Bio je to jedini dar koji su mu prijatelji pred kraj mogli dati: da na sat-dva bude svoj onako kako je uvijek želio biti, moćni, krupni Hitch među onima koje voli, a ne Hitch koji postaje sve slabiji dok Onaj Koji Usmrćuje iz njega polako cijedi život.

Richard Dawkins pisao je Christopheru deset dana prije nego što će umrijeti i rekao mu da je jedan asteroid nazvan njegovim imenom. Christophera je to silno obradovalo i sve je svoje prijatelje izvijestio o asteroidu Hitchens. “Napokon!”, pisao nam je u e-mailu. “Šišmišu mali, treperi i sjaj!”⁰¹ Odgovorio sam mu

parafrazom posljednjeg stiha pjesme Lewisa Carrolla: “Svaka čast! Postao si pladanj za čaj na nebu!” Bila je to naša posljednja prepiska.

Na njegov šezdeset i drugi rođendan – njegov posljednji rođendan, što je bolno napisati – bio sam s njim i Carol⁰² i ostalim drugovima u hjustonskom domu njegova prijatelja Michaela Zilkhe. Fotografirali smo se stojeći svaki s jedne strane Voltaireova poprsja. Sada je ta fotografija jedna od mojih najvećih dragocjenosti: ja i dvojica Voltairea od kojih je jedan od kamena a drugi još uvijek prilično živ. Sada su obojica mrtvi, i čovjek može samo nastojati vjerovati, onako kako je filozof Pangloss uporno govorio Candideu u remek-djelu starijega Voltairea, da “sve izlazi na dobro u ovom najboljem od svih mogućih svjetova”.

Danas se ne čini da je tako.

PREVELA: Tatjana Paić-Vukić

Salman Rushdie: *Christopher Hitchens* (*Vanity Fair*, Feb 2012), *tumblr.com*, 6. 1. 2012.

URL: <http://salmanrushdie1.tumblr.com/post/15369634397/christopher-hitchens-vanity-fair-feb-2012>

<http://www.vanityfair.com/culture/2012/02/rushdie-on-hitchens-201202>

⁰¹ *Twinkle, twinkle, little bat!* Posrijedi je parodija (ili, brehtovski rečeno, protu-pjesma) poznate dječje pjesmice *Twinkle, twinkle, little star* – tekst je iz Carrollove Alice, sedma glava, *Luda čajanka*. Reagirajući na Dawkinsovu obavijest, Hitchens otprilike kaže: Nisam postao zvijezda, nego Aličin šišmiš. Gornji je citat preuzet iz prijevoda Luke Paljetka, *Alica u zemlji čudesa*, Kašmir promet, Zagreb, 2002, str. 52 (op. B. M. & T. P-V.) ⁰² Tj. Hitchensovom suprugom Carol Blue.

Naša Gospa od Laži

Hitchensovo izvješće iz Međugorja, listopad 1999.

Christopher Hitchens

Zapanjujuće politizirana, bolno banalizirana i isuviše prijevarena i lažna da bi je Papa priznao, Gospa iz Međugorja simbolizira krvave etničke mržnje u bivšoj Jugoslaviji.

Međugorje, Bosna i Hercegovina – prije no što pitate, preduhitrit ću vas: izgovara se *med-you-gorey*. To je važno naglasiti jer je gotovo jedino što je barem malo komplicirano u vezi s tim mjestom.

A ovo su ne-činjenice: 24. lipnja 1981. četrnaestogodišnja je seljančica neoriginalnoga imena Ivanka Ivanković, naišla na svjetlo koje je doživjela kao Djevicu Mariju. Nekoliko sati kasnije, tri su druge djevojčice i dva dječaka, ustvrdili da su doživjeli identično iskustvo, odnosno čulni dojam. Već nakon nekoliko tjedana, tisuće se lakovjernika počelo pojavljivati na tom mjestu, koje je sada pregaženo milijunima. Neki, ganuti, počeli su širiti lažna svjedočenja, primjerice da mogu mirno zuriti u Sunce bez ikakvih smetnji (besmisleno postignuće, čak i da je utvrdivo), ili, da su im se, ponešto isplativije i srednjovjekovnije, zrnca krunice pretvorila u čisto zlato. Ima tu kojekakvih ludosti, no svaka je zelena livadica tog nekad zaostalog sela pretvorena u promenu drangulija.

Pa ipak, Međugorje se po tri stvari razlikuje od prosječnog vjerskog iznuđivačkog žarišta. Prvo, djeca su tvrdila da su Djevicu Mariju i dalje viđala svakoga dana, a neka od njih je nastavlja viđati sve do danas. Budući da postoji u njihovoj uobrazilji, a nije neki plačući ili krvareći kip – namazan svinjskom mašću ili prelarfan nekako drukčije – teže ju je prokazati nego neke opipljivije podvale, poput, recimo, one s relikvijom San Gennara. Drugo, Vatikan i lokalna vjerska hijerarhija ne žele potvrditi navodno čudo, što su učinili sa sličnim halucinacijama u Fati-mi, Lourdesu ili Knocku. Treće, politički je element tog čuda toliko očit da ga ni jedna Gospa u plavom plaštu ne bi mogla polučiti: i nevjerniku će u čudu zastati dah.

Dio međugorske prevare očituje se u njenom političkom oportunizmu. Mjesto se nalazi na teritoriju Bosne i Hercegovine, ali i na području koje su prisvojili i okupirali hrvatski iredentisti. U nevjerojatno ružnim trgovinama suvenira, koje zagađu-

ju cijeli krajolik, prihvaćena lokalna valuta je kuna, što bi, po Daytonskim sporazumima, u tom području trebalo biti nezakonito.

I dalje je ovdje vidljiva propast cijeloga grada⁰¹ i ruševine čitavog društva. Mostovi su srušeni, minareti srezani: u mnogim dijelovima grada nije ostao kamen na kamenu. A sve su to, pred očima NATO-a, učinile hrvatske državne postrojbe sa slikama Gospe na kundacima. Dok tek nekoliko milja dalje hodočasnici pjevaju, glupavo i gramzljivo cičući kako im se krunice pretvaraju u zlato, Kristovi vojnici sustavno sravnjuju svaki znak postojanja drugog jednobojstva – islama. Pritom su i ubijali, deportirali i mučili one sugrađane koji su ispovijedali krivu vjeru, ili nisu ispovijedali pravu, ili nisu ispovijedali nijednu.

Ta grozna epizoda i dalje opterećuje razmišljanja ozbiljnih katolika. No ne opterećuje ih dovoljno, jer inače Sveti otac papa ne bi beatificirao pokojnog kardinala Alojzija Stepinca koji je bio crkveni poglavar hrvatskog ratnog režima na čelu s Antom Pavelićem. (Da je Pat Buchanan zaista samo “izolacionist”, a ne sklon fašizmu, ne bi tako zdušno podupirao i promicao hrvatsku ekstremnu desnicu, prošlu i sadašnju.) Pa ipak, čak je i u tako tmurnoj prigodi, Svetog oca trebalo prisiliti da izusti nekoliko riječi protiv genocida i sektaštva. I pretpostavljam da je baš ta grozota – neiskazana no i svima vidljiva – nagnala Crkvu da nježno, ali ipak skeptično progovori svom odviše gorljivom međugorskom stadu. Koliko god stvari bile loše, ipak nisu dovoljno protuekumenske, da se Crkva pokloni pred Našom Gospom od Ustaša.

U svijetu katoličke skolastike postoji načelo, odnosno izreka: “Sve što je primljeno, primljeno je po slici i prilici primatelja.” Alternativno, ili slobodnije, preuzeto iz latinskoga, bilo bi: “Smeće unutra – smeće van.” Djecu su često i uzbuđeno – i razumljivo – pitali što im je Gospa rekla. Odgovarali bi da je preporučivala molitvu, proučavanje Biblije, post i kunicu. To je mogao reći i najdosadniji hrvatski župnik, prenijeti poruku goru od nesuvislog trabunjanja o onostranome, koje se čuje na spirističkim seansama. Zgodna, mlada djevojka vodila me da vidim kip Gospe ispred nove, ružne bazilike u središtu mjesta. “Ova ovdje”, dahnula je smjerno, “baš je onakva kako su djeca rekla da

⁰¹ Ovdje je očito riječ o Mostaru. Vjerojatno je – u redakтури portala *Salon* – tekst nevjesto kraćen. (op. B. M.)

Užitak u kršenju besmislenih zakona – fotografija iz 2004. godine kada je Hitchens, na novinarskome zadatku za mjesečnik *Vanity Fair*, doputovao u New York da bi kršio tamošnji zakon koji zabranjuje da se za vrijeme vožnje na biciklu noge dižu sa pedala. Fotografija je snimljena u Central Parku, Hitchens vozi Dahon bicikl na rasklapanje, a posrijedi je *Zakon države New York o vozilima i prometu*, paragraf 1232, kazna iznosi 100 \$.

Hitchens je tada, u sklopu istoga novinarskoga zadatka, prekršio niz drugih zakona i propisa (zabranu zauzimanja dvije stolice u vozilima javnoga prijevoza, zabranu hranjenja golubova, zabranu nenamjenskoga korištenja gajbi za mlijeko i sl.). Vidi – Christopher Hitchens: *I Fought the Law*, *Vanity Fair*, veljača 2004, URL: <http://www.vanityfair.com/politics/features/2004/02/hitchens200402>.

im se prikazala.” Pomno sam je promotrio. Banalni kameni kip bio je sasvim nalik svakoj usputnoj, masovno proizvedenoj Djevičici koju sam vidio. Možda se zato ona, od Guadeloupea do Knocka, uvijek prikazuje samo ljudima koji su je naučeni takvom prepoznavati.

No za razliku od obožavanja koje Gospi iskazuju njeni štovatelji, mnogo je teže objasniti neprijateljski stav lokalne crkvene hijerarhije i (barem dosad) tako izričito marijanski sklonog Pape. Ali – kao i s vatikanskim denunciranjem tobožnjeg prikazanja u Garabandalu u Španjolskoj 1960-ih – mogli bismo lako pogoditi. Ljudi koji “usmjeravaju” Gospu od Međugorja, naglašavaju da je sklonija franjevcima nego isusovcima. Nijedno od njenih tobožnjih “izlječenja” nije preživjelo čak ni kontrolu klerika iz Lourdesa. Posvuda je vidljivo pogansko ponašanje i praznovjerna ekstaza, kao i najodbojniji komercijalizam. Međutim, kao što može potvrditi Aaronovo starozavjetno nadmetanje s fa-

raonovim vračarima, sposobnost čaranja nije sama po sebi dokaz kršćanskog, pa čak ni monoteističkog Boga, jer to onda mnogobožački čarobnjaci ne bi bili kadri izvesti. (Ovo posljednje nije ustvrdio Papa, premda bi trebao.) Stoga se sveta Majka Crkva priklonila kompromisu da vjernike ne potiče u štovanju Međugorja, ali ih u tome ni ne obeshrabruje. Na početku novog milenija Rimu nije potrebno još jedno nezgodno krivotvoreno otkrivenje.

PREVEO: Ivan Ott

Izvornik – Christopher Hitchens: *Our lady of lies; Stunningly politicized, painfully banal and too fraudulent for the pope to recognize, the Virgin of Medjugorje stands for the bloody ethnic hatreds in the former Yugoslavia*, *Salon*, portal, 4. 10. 1999.
URL: <http://www.salon.com/news/feature/1999/10/04/medjugorje/index.html>

Sastanak u Sarajevu

Zašto je Bosna važna – Hitchens rujna 1992.

Christopher Hitchens

Dnevni obilazak Sarajeva sastoji se u eskiviranju snajpera, snalaženju za hranu i vodu, oslušivanju glasina, posjetima mrtvačnicama i stanicama za davanje krvi, uz gorke šale o promašajima “za dlaku”. To zajedničko iskustvo života sa žiteljima grada, svojevrsnim mrtvacima na dopustu, izjednačuje nas nekako veselo i demokratski, čak i kad se mi strani dopisnici razlikujemo od ostalih zahvaljujući pancirkama i mogućnošću da više-manje svojevrijedno odemo odavde smrtonosnim koridorom na putu za aerodrom. Prijateljstvo i solidarnost s građanima Sarajeva ostat će u nama do kraja života, i zaista, prema sadašnjem tempu satiranja, možda će preživjeti samo u sjećanju. Udruženi učinak neprekidnog bombardiranja i dolazak balkanske zime mogao bi utrnuti sve što sam vidio.

U kaldrmom pokrivenoj ulici u centru, pored Vječne vatre (ugasila se zbog pomanjkanja goriva), spomena na partizanski otpor u Drugom svjetskom ratu, nalazi se pekarnica. Prije nekoliko tjedana tu je granata pobila osamnaestero ljudi u redu za kruh, pa gomile cvijeća označavaju to mjesto. Nedugo nakon što sam ga i sam obišao, granata je ponovo pala na isto mjesto, nasumce rasporedivši pet amputacija među desetero djece. Jedno je dijete bilo baš pušteno iz bolnice nakon ranjavanja u prvom “incidentu”. Stotinjak metara dalje, dok sam se oprezno približavao imponirajućem zdanju bosanske Nacionalne biblioteke, granata je udarila o njezin zid i primorala me da odgodim daljnje istraživanje. A sve mi je postalo još šokantnije kad sam s nekim bosanskim policajcima otišao na vrh Huma, jedinog brda u rukama branitelja. Provevši toliko vremena zarobljen dolje u gradskom kazanu, bio sam zaprepašten pogledom na grad koji se prostro poput silovane žrtve. Taj je osjećaj ubrzo zamijenio bijes. Iz te je perspektive bilo užasno očito da srpski topnici mogu točno vidjeti što čine.

Ušavši u lijepu, staru austrougarsku zgradu Predsjedništva Bosne i Hercegovine, koja je također tog dana primila nekoliko pogodaka, u predvorju sam zapazio upadljiv plakat. Na njemu

su se, u crnoj i žutoj boji, miješali simboli Davidove zvijezde, islamske zvijezde i polumjeseca, rimokatoličkog križa i nešto složenijeg križa Pravoslavne crkve. *Gens una summus*, pisalo je u naslovu. “Jedan smo narod.” Tu se, makar samo u ikonografskim okvirima, nalazio prkosni ostatak “jugoslavenske ideje”. (Usput rečeno, u Sarajevu se, i na javnim i privatnim mjestima, često može naići na Titove slike.) A to je bilo i sve što je ostalo od internacionalizma. Plakat je bio dirljiv, ne samo kao ukor primitivnom razaranju u neposrednoj blizini. Na području čitave bivše Jugoslavije zbivala se neka vrst masovne predaje bezumlju, koje je isticalo sasvim druge ambleme od ovih sarajevskih.

Na drugoj strani ulice, preko puta zagrebačkog kafića u kojem ovo pišem, stoji natpis, obožavana memorabilija koja drsko podsjeća na vladavinu Ante Pavelića i njegovih bestijalnih ustaša u Hrvatskoj, uspostavljenu između 1941. i 1945. pod zaštitom nacista i Vatikana. Mladići u crnim majicama i zgrbljeni starci nostalgični za fašizmom, više se ne trebaju obuzdavati u potrebi da sunu desnom rukom uvis. Njihova je “milicija”, dugo korištena za šikaniranje hrvatskih Srba, sada žestoko angažirana u “čišćenju” zapadne Hercegovine, u očitom dosluhu sa srpskim četnicima na istoku i jugu. Čudesne gospe im objavljuju planirane dolaske. Na sablasnim plakatima zrake svjetla dodiruju balčake misterioznih mačeva ili ukrašavaju pandže apsurdnih, ali zloćudnih dvoglavih orlova. Više od milijun Srba bilo je na mahnitom zboru na mjestu Kosovske bitke u kojoj su im 1389. predci bili poniženi, slušajući kako im bivši komunisti tutnje naglašeno ranjenim tribalizmom. Drevno znakovlje, totemi, feudalni grbovi, talismani, zakletve, rituali, ikone, regalije – sve je jedva čekalo da započne ratni pohod. Društvo odavno potonulo u političku stagnaciju, ali i pored toga dobrobrano zakoračilo u moderno doba, potresaju grčevi: povraća goleme, užežene komade neprovarenog barbarizma. U toj se atmosferi 1930-ih, obojenih košulja, čudnih pozdrava i ovlaštenog sadizma, čovjek sjeti Aude-na, tada najčišćeg glasa, koji je pjevao:

Hitchens piše za radnim stolom u svojem stanu (na vrhu zgrade Wyoming Apartments, Washington DC). Snimljeno 17. svibnja 2010. Tri tjedna poslije, 8. lipnja 2010, saznat će da je obolio od raka.

Hitchensov stan (ili, preciznije, njegov i njegove obitelji: supruge Carol i kćeri Antonije) korišten je u filmu Clint Eastwooda *Neograničena moć* (*Absolute Power*, 1997), figurirao je kao pribezište glavnoga junaka, Luthera, mjesto gdje čuva svoje provalama prikupljeno blago.

*Otjerano Prosvjetiteljstvo,
Bol koja postaje navika,
Lošu upravu i tugu:
Moramo ih opet propatiti.*

Moramo ih opet propatiti. Ali Bosna, i osobito Sarajevo, nije toliko najžešća verzija šireg sukoba, koliko je herojska iznimka. U predahu između borbi mogao sam porazgovarati s postrojbama bosanskih dragovoljaca. Svaki put bi ponosno i veselo busali u prsa i sebe i druge, govoreći: “Ja sam Musliman, on je Srbin, on je Hrvat.” Takav je stav prihvatila njihova propaganda, ali bio je i istinit. Sreo sam jednog lokalnog zapovjednika, Aliju Smeta, branitelja uništenog staračkog doma, sedamdesetak metara udaljenog od srpskog dijela ratišta, koji je prebjegao iz JNA i bio Albanac s Kosova. Među kopačima rovova na brdu Hum naišao sam na Židova. Pukovnik Jovan Divjak, zamjenik zapovjednika bosanske armije, je Srbin. Rukovao sam se s njim, dok je sa srpsko-hrvatskim ađutantom Srđanom Obradovićem (“Obradović je multinacionalno prezime”) hodao u podne, uz povremenu paljbu, među nervoznim pješacima na rubu Starog grada. Bio je ne-naoružan i omiljen.

U samom Starom gradu, udaljene tek nekoliko metara jedna od druge, nalaze se džamija, sinagoga, katolička i pravoslavna crkva. Gotovo sve su bile divljački pogađane s obližnjih brda, premda su topnici obično dovoljno precizni da pravoslavnu poštedu. “Spali sve”, rekao je general Ratko Mladić, čija se je radio-veza prisluškiivala, snimala i nedavno bila i provjerena. “Bolje je gađati Pofaliće...tamo nema mnogo Srba,” odvratio je njegov nešto “umjereniji” zamjenik, pukovnik Tomislav Šipčić. Židovski muzej je gadno stradao, pa je zatvoren, a oko trećine gradskih Židova je izbjeglo. Drevna zajednica izbjeglica iz Španjolske 1492, pustila je dovoljno jako korijenje da preživi i ustašku verziju “konačnog rješenja”, ali joj sada prijete iščeznuće. Međutim, jedan mi je reporter Izraelskog vojnog radija, koji je izvještavao o evakuaciji Židova, rekao kako ga se dojmilo koliko ih je htjelo ostaniti i boriti se.

Smještena u lijepoj ali ranjivoj muslimanskoj četvrti drvenih kuća i dućana, izuzetna Gazi Husrev-begova džamija ima ružnu rupu od granate u minaretu, a dvorište je sve zapuštenije. Presušili su čak i stari bunari u džamijama koji su u opsadi vrlo važni zbog drevnih kamenih cisterni – šedrvana – inače korištenih za pranje prije molitve. A žed je gori neprijatelj od gladi.

Kad se govori o “četvrtima”, nije riječ o getoima, barem još zasad. Procjenjuje se, a tako se i priča, da je svaki treći brak mješovit. Stoga, svaki pokušaj “uniformiranja” – vjerskog ili “etničkog” – Bosne, neće dovesti do njenog ujedinjavanja, nego komadanja. Nazvati taj prljavi plan “čišćenjem” groteskno je nasilje i nad jezikom i nad društvom. Okrenimo se načas od najvećeg tadašnjeg pjesnika najvećem esejistu, pa ćemo navesti što 1933. Lav Trocki piše u *Harper'su*:

“Idea, koju zagovara Hitler, o potrebi nove prilagodbe europskih državnih granica u rasne granice, jedna je od onih reakcionarnih utopija kojima je nakljukan nacionalsocijalizam ... Promjena unutarnjih granica za nekoliko tuceta ili stotina milja u jednom ili drugom smjeru, donijet će – a da na kraju neće mnogo toga promijeniti – broj žrtava koji će biti veći od ukupnog broja stanovnika spornog područja.” (podcrtavanje je moje)

Dva milijuna i četrismo tisuća izbjeglica i bezbroj mrtvih, već je brojem nadmašilo stanovništvo raznih “koridora” kojima srpski i hrvatski nacionalisti nastoje očistiti vlastite države i raščerečiti Bosnu. Kao i ranije, njihov “nacionalizam” ima svoj pandan u aksiomatskom pribjegavanju podjeli stanovitih “neintervencionističkih državnika”. Kada je lord Carrington, posrednik Europske unije i čovjek kojem je cijela stvar očito gnjavaža, predložio “kantonizaciju”, bila je to prava glazba za uši srpskoj marioneti Radovanu Karadžiću i hrvatskome klijentu Mati Bobanu. Omiljeni fetiš britanskog Foreign Officea ponovo je trijumfirao. Nakon podjele – ili getoizacije – Irske, Indije, Palestine, Sudeta i Cipra, to više ne može biti slučajno. Bezuvjetno, kantoni! klikću fašisti svih boja. Začas ćemo ih očistiti!

U blizini Novske, na hrvatsko-bosanskoj granici, naišao sam na scenu koja ilustrira čitav proces u malom. Besprijeekorni kontingent jordanskih vojnika u sastavu UN-a na pristojan je način prikrijavao svoje zaprepaštenje nad plemenskom i atavističkom brutalnošću tog rata između bijelaca. Obavili su svoj zadatak razdvajanja i razoružavanja boraca na povjerenom im području. A onda je stiglo šest autobusa prepunih muslimanskih izbjeglica, mnogih i ranjenih, koji su pretrpjeli ono najgore što im je kršćanska Europa mogla prirediti i sada se zbudjeno našli na brizi savjesnog hašemitskog viteštva. Bili su istjerani u Hrvatsku, ali Hrvatska nije htjela imati posla s tim žrtvama “srpskog terora”, terora koji se osuđivao samo kad je bio usmjeren prema katolicima.

A sad jedna digresija o etimologiji “etničkog čišćenja”. Malo je novinara koji taj izraz koriste znajući mu podrijetlo, a njegova jednostrana uporaba izluđuje ionako paranoidne Srbe. Jo-

se-Maria Mendiluce, uzorni Bask koji je iz Kurdistanu došao u Zagreb kao posebni izaslanik Visoke komisije UN-a za izbjeglice, rekao mi je da misli kako je on sam stvorio taj termin (premda se zacrvanio sjetivši se da je upotrijebio riječ “pranje”⁰¹). Ali, naravno, među Slavenima nema “etničke” razlike, ništa veće nego između Swiftovih Big-Endians i Little-Endians.⁰² Nema ni jezične razlike. A religija još dosad nije uspjela (ali je često propadala) u određivanju nacionalnosti. Stoga bi u ovom slučaju prikladniji izraz bio “kulturno čišćenje”, samo što zvuči više smiješno nego ubilački. U svakom slučaju, reporter TV Beograd je razoreni, osvojeni bosanski grad Zvornik, nakon što je pao u travnju, opisao jednom riječju: “čist”. I nehigijenski srpski dobrovoljci, samozvani četnici⁰³ lokalnog gospodara rata Vojislava Šešelja, koji su obavili taj posao, više nego rado su koristili taj sretni izraz. “Logori”, koji su bili manja, neizbježna dopuna procesa, poslužili su barem da bi se treperavi europski i američki um koncentrirao na već izbljedjelo, ali još uvijek snažno sjećanje – premda usporedbe s Belsenom i Auschwitzom pokazuju da ljudi ne samo da ne uče od povijesti, nego i da tako nešto rezolutno odbijaju, te joj umjesto toga krađu samo površne slike.

Tko, ako itko, u toj noćnoj mori igra ulogu *Reicha*? *Smrt fašizmu! Sloboda narodu!* piše na plakatima u Sarajevskoj općini. U većini zapadnih medija uloga fašista je bez oklijevanja dodijeljena Srbima. U pokušaju da shvatim srpsku političku psihu, morao sam posjetiti, i indirektno opljačkati, dva veoma važna muzeja.

Prvi je bio Muzej Gavrila Principa u Sarajevu, smješten pored istoimenog mosta na Miljacki i redovito tučen srpskom topovskom paljbom. Pa ipak, demolirani mu izgled vara, jer premda je podnio nekoliko srpskih minobacačkih pogodaka, glavno uništavanje ima zahvaliti razbjesnelim stanovnicima Sarajeva. Gavrilo Princip, koji je na tom uglu dršćući stajao 28. lipnja 1914, čekajući da ispali metak – koji će odjeknuti u cijelom svijetu – u krupnu metu austrijskog nadvojvode Franje Ferdinanda, bio je član organizacije Mlada Bosna, koja je čeznula i izgarala za pripajanjem Bosne Srbiji. U današnjem Sarajevu nema ničeg manje privlačnog, pa je masa iskopala čak i dvije čuvene “stope”, utisnute u pločnik kao spomen na mjesto s kojega je Princip navodno pucao. Sve do nedavno, bio je to muzej nacionalnog heroja, svjedočanstvo da je Srbija, u savezništvu s Rusijom, bila povijesni jamac svih Slavena. Čini se da je Princip za ubojstvo odabrao baš datum godišnjice srpskog poraza od Turaka na Kosovu polju 1389, što je dokaz snage nagomilanog pamćenja i srpskog uvjerenja da su oni žrtve regionalne povijesti, ali ovi za koje su se žrtvovali to ne znaju cijeliti.

⁰¹ Tj. *ethnic cleaning*, za razliku od *ethnic cleansing*. (op. B. M.) ⁰² U četvrtoj glavi *Putovanja u Lilliput* govori se o vjersko-državnom sukobu u kojemu je predmet spora način na koji treba otvarati meko kuhano jaje: prema jednima to treba činiti na vrhu jajeta, prema drugima na suprotnoj strani. Hrvatski prijevod *Gulliverovih putovanja* za “Big-endians” kaže: „Tušičari“ (prema: tušika – vršika). Vidi – Jonathan Swift: *Gulliverova putovanja*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988, preveo Iso Velikanović, priredio Josip Tabak, str. 51-53. (op. B. M.) ⁰³ Ime „četnik“ su prvi koristili pripadnici neregularnih rojalističkih postrojbi koji se, tijekom Drugog svjetskog rata, nisu mogli odlučiti mrze li više Tita

Drugi muzej koji sam posjetio bio je u Jasenovcu, na mjestu koncentracionog logora – ovaj puta pravoga – gdje su u razdoblju nacizma hrvatske ustaše Ante Pavelića pobili stotine tisuća Srba i Židova, ali i Cigana i hrvatskih komunista. Nijemci nisu ni “nadgledali” to “čišćenje”, koje je bilo entuzijastički napor dobrovoljaca da se nadmaši pokolj u Latviji ili Ukrajini. Tu je srpski Babi Jar, otvorena rana na srcu. Smješten je na lijepom, prostranom polju, na ušću Une u Savu. Tijekom prošlogodišnjih užasnih borbi između Srba i Hrvata, neko su ga vrijeme držale hrvatske snage. Sustavno su demolirali muzej i izložke, ostavivši samo goleme, zlokobne humke koji predstavljaju masovne grobnice. Kao i u Sarajevu, mogao sam iz krša spasiti nekoliko morbidnih suvenira. Moj srpski vodič, prijazni metalac koji se zove Mile Trkulja, rekao mi je: “Svijet za sve okrivljuje Srbe, ali nitko ne piše o Jasenovcu.”

Drugim riječima, Srbima nije bilo osobito teško da postanu nešto najotrovnije i najeksplozivnije – većina koja samu sebe sažaljeva. (Zapovjednik sada već zloglasnog logora za ratne zarobljenike u Omarskoj, otkrivenog prošlog mjeseca, rođen je u Jasenovcu. “Onaj kome je naneseo zlo ...”) Suočeni s masovnim izgonom Srba iz “nove” Hrvatske i opterećeni povijesnom kivnjom, mnogi su se priklonili najgrubljoj opciji, ilustriranoj s četiri S-a na srpskome grbu, koji se dadu prevesti kao “samo sloga Srbina spašava”. To je versajski mentalitet, u kojem je snažnija strana prepuna osjećaja poraza i straha.

U zapanjujućem govoru koji je održao još u ožujku ove godine na posljednjem Kongresu srpskih intelektualaca u Sarajevu, srpski akademik Milorad Ekmečić imao je toliko hrabrosti da tu svijest izrazi direktno:

“Srpski narod ne želi državu određenu interesima velikih sila i europskog katoličkog klerikalizma, već onu koja bi se izdigla iz etničkog i povijesnog prava kojeg posjeduje svaki narod na svijetu. U svjetskoj su povijesti samo Židovi platili višu cijenu svoje slobode od Srba. Zbog gubitaka u ratu, zbog masovnih ubijanja, najbrojniji jugoslavenski narod, Srbi, pali su u Bosni i Hercegovini na drugo mjesto i danas naša politika i opće ponašanje nose u sebi *nevidljivo obilježje borbe za biološki opstanak*. Nama je ovladao strah ... Stoga bi unutarnja podjela Bosne i Hercegovine na tri nacionalna dijela bila minimalna garancija za održanje djelomičnog jedinstva srpskog i hrvatskog naroda s njihovim nacionalnim državama.” (podcrtavanje je moje)

S blagoslovom srpskog vođe Slobodana Miloševića, nominalnim nasljednikom rudimentarne Socijalističke partije, ova je kombinirana patologija superiornosti/inferiornosti postala ekvivalent državne dogme. S deprimantnom brzinom, a na način sablasne metamorfoze, partizanski slogan iz Drugog svjetskog rata o jedinstvenoj Jugoslaviji mutirao je u poklike o Velikoj Srbiji, dok se vojska koju je Tito stvorio za obranu od strane intervencije razularila zajedno s raznim dobrovoljcima, napadajući

civile i nebranjene gradove. taj Ti se hibrid, bez većeg pretjerivanja, mogao opisati kao “nacionalni socijalizam.”

Međutim, istina je i da Hrvatska ima fašističku ideologiju i da omalovažava srpska prava. Predsjednik Franjo Tuđman nije u potpunosti afirmirao ustašku tradiciju, i obično mu uspijeva držati desnu ruku o boku, ali je za državnu zastavu prihvatio gotovo repliku Pavelićeva simbola i napisao glupu revizionističku knjigu u kojoj tvrdi da je 1) u Jasenovcu ubijeno zapravo vrlo malo Srba i 2) da su njime upravljali uglavnom Židovi! Tu je bedastoću spojio s kampanjom protiv Srba u Hrvatskoj, a rezultat je bilo 200 000 “preseljenja”. Na kraju je svom egoističnom unilateralizmu iznudio potporu Njemačke, Austrije i Italije, materijalizirajući time baš ono geopolitičko savezništvo kojeg se svaki Srbin povijesno najviše boji.

Pa ipak, Srbi u Bosni nikad nisu bili progonjeni. Kao što to nisu bili ni Hrvati. A sad su srpski i hrvatski iredentisti sklopili svojevrсни Molotov-Ribbentropov pakt protiv nenaoružanog susjeda. (Ekmečić nije u pravu. Postojat će *dvije* Bosne, a ne tri, i on to zna.) Svaki tabor koristi svoje sudetske manjine da bi uspostavio “čiste” mini-države koje će s vremenom zahtijevati priključenje majci domovini. Srbi su proglasili “republike” u hrvatskoj Krajini i Bosni. Vjerojatno nije daleko ni preokret na Kosovu i u Makedoniji. U međuvremenu, Hrvati su započeli s pripajanjem zapadne Hercegovine, koja je na tlu Bosne. Nema nikakvog jamstva da se takve narcisoidne podjele neće samorazmnožavati i duž međunarodnih granica (uključujući Grčku i Bugarsku u slučaju Makedonije i Albaniju u slučaju Kosova) i privući “zaštitničke” interese vanjskih sila, poput Turske, naoružane NATO-vim oružjem. Ali opet, baš to bi balkanizacija i trebala značiti.

Nema potrebe idealizirati muslimansku većinu u Bosni. Ipak, razvila je kulturu koja izražava pluralnu i tolerantnu stranu otomanske tradicije – suptilna i složena narav te kulture vidljiva je u pričama Ive Andrića, jugoslavenskog nobelovca – i nema skrivenih namjera prema tuđem teritoriju i identitetu. Bosanski predsjednik Alija Izetbegović praktični je musliman, po čemu je iznimka među svojim zemljacima. Pročitao sam njegovu knjigu *Islam između Istoka i Zapada*, pomalo ekscentrično djelo koje iskazuje gotovo pedantnu vjernost idejama simbioze “tri monoteizma” i humanističkoj tradiciji socijalnih reformi. U prilično nadrealnoj atmosferi konferencije za tisak pod topovskom paljbom, zapitao sam Izetbegovića, kojeg i Srbi i Hrvati optužuju da želi proglasiti fundamentalističku republiku, što misli o *fetvi* kojom je proklet Salman Rushdie. Odgovorio je, na način karakterističan za “umjerena” muslimana, kazao je da mu se knjiga nije svidjela, ali da se ne slaže s nasiljem prema piscu.

Može se sresti pokojeg muslimanskog fanatika, i istina je da su neki od njih pokušali zatočiti neke sarajevske Srbe na nogometnom stadionu. No ta je akcija hitno obustavljena i odlučno

osuđena u listu *Oslobođenje*. Nitko se od bosanskih Srba koje sam sreo nije požalio na zlostavljanje ili diskriminaciju, a ako su čuli za izolirane slučajeve, podsjetili bi me da su srpske snage prešle rijeku Drinu i tako prekršile stoljetno priznanje integriteta bosanskog kolaža. Ukoliko će, međutim, taj kolaž biti rastrgan na krpice i zamijenjen rasizmom vjerskih Batustana, oni koji zlokobno govore o bosanskom muslimanskom fundamentalizmu mogu doći na svoje.

Da bi se saznalo što se kuha u Jugoslaviji, u Titovo i posttitovo vrijeme čitao se *Praxis*, časopis sekularnih intelektualaca. Ugušen 1975. odlukom partijske države, časopis je nastavio izlaziti kao *Praxis International*, pod egidom Jürgena Habermasa i drugih europskih i američkih simpatizera. Otkako je pokret za Veliku Srbiju probudio sve moguće mikronacionalizme u regiji, nisam – od režanja i detonacija – čuo *Praxisov* glas. No u Zagrebu sam našao najstarijeg i najmlađeg člana tog, očito, irelevantnog kolektiva.

Profesor Rudi Supek je veteran u svakom pogledu. Zbog sudjelovanja u organiziranju otpora jugoslavenskih radnika za nacističke okupacije Francuske, otpremljen je u Buchenwald, pa je sada posljednji preživjeli član uspješnog logorskog “Oslobodilačkog komiteta”. Istupio je iz Komunističke partije 1948. kad je Tito prekinuo sa Staljinom i sada pokušava održavati na životu ideje sekularizma i internacionalizma u Hrvatskoj, u kojoj ponovo rastu neprijateljstva. “Ja sam iz stare hrvatske obitelji, ali nemam drugog izbora nego da budem i dalje Jugoslaven. U Buchenwaldu sam bio izabrani predstavnik Srba, Bosanaca i Hrvata, a njihovo jugoslavenstvo – način toga jugoslavenstva – ja ne mogu izdati.”

Supek sa žaljenjem govori o otpadništvu nekih istaknutih srpskih članova *Praxisa*. Profesor Mihajlo Marković, za kojeg sam, sjećam se, davnih dana potpisao nekoliko peticija, sada je potpredsjednik Miloševićeve Socijalističke partije Srbije i ideolog splasnutog srpskog ideala. Svetozar Stojanović je postao osobni tajnik Dobrice Ćosića, neznatnog predsjednika “Jugoslavije”, čije su priče o partizanskom mučeništvu sada poprimile neuvijeno četnički ton.

Žarko Puhovski, mlađi *Praxisov* pristaša, predaje političku filozofiju na Zagrebačkom sveučilištu i stoički podnosi antisemitska podmetanja kao sin židovske majke i oca hrvatskog komuniste koji se napatilo u Jasenovcu. “Ako kažete da ste hrvatski ateist, a pod pretpostavkom da nema nikakvih etničkih ili lingvističkih razlika,” rekao mi je, “sljedeće je pitanje: Kako znate da niste Srbin?” I Puhovskom i Supeku presudan je obračun s “vlastitim” šovinizmom, a obojici je ključna obrana multinacionalne Bosne.

“I četnicima i ustašama bi trebalo reći da se drže podalje od Bosne,” rekao je Supek. “Fašiste na obje strane treba poraziti i razoružati. Ako je za to potreban međunarodni protektorat, treba ga uspostaviti.”

“Embargo na oružje za ‘obje strane’, čista je hipokrizija,” tvrdi Puhovski. “Bosanci trebaju oružje da bi se branili, a JNA je pri svojila naoružanje koje je nekada pripadalo svima.” Takva tvrdnja, inače, odjekuje i ulicama Sarajeva, gdje se otvoreno suprotstavljaju ideji da strane trupe vode njihove bitke i ogorčeno podsejećaju kako je bogato opremljena Narodna armija bila plaćana poreznim davanjima Hrvata, Bosanaca i Makedonaca, te oštro kritiziraju moralnu ekvivalenciju koju velike sile koriste kao alibi za pranje ruku.

I Supek i Puhovski nastoje ostati u vezi sa srpskim kolegama, usprkos obostranom prepucavanju o “izdaji” i usprkos bolnim prekidima u međuljudskoj komunikaciji. Supek mi je dao otisnutu izjavu predanih srpskih demokrata koji su za štetu nanesenu njihovoj zemlji optužili Miloševićevu opsjenarsku vladavinu. Puhovski mi je spomenuo hrabru Mirjanu Miočinović, udovicu velikog pisca Danila Kiša, koja se u pismu Miloševiću odrekla svojih akademskih povlastica i odbila pokroviteljstvo osvajača i okupatora.

Sve su to, zasad, tek nastojanja u “iskazivanju potvrdnog žara”. Ali ne trebaju biti tek donkihotski pokušaji. Postkomunistička Europa oklijeva na rubu vlastite verzije balkanizacije, a Jugoslavija daje naslutiti što bi moglo slijediti i u drugim regijama, a da se i ne govori o drugim kulturama. Bosna je važna jer je izabrala braniti ne samo vlastito samoopredjeljenje, nego i vrijednosti multikulturalne, dugo razvijane i uzajamno plodne kohabitacije. Još od Andaluzije Europa nije toliko dugovala sintezi, koja je potpuna negacija ciničnog dosluha naoko “zaraćenih” fanatika. Ako Sarajevo padne, svi kojima je stalo do tih stvari će izgubiti nešto dragocjeno, a sebe će proklinjati jer im nisu spoznali vrijednost dok su ih posjedovali.

PREVEO: Ivan Ott

Izvornik – Christopher Hitchens: *Appointment In Sarajevo; Why Bosnia Matters*, *The Nation*, 14. 9. 1992, str. 236-241.

URL: <http://s3.amazonaws.com/thenation/pdf/9209213759.pdf>

Hitchens je *Sastanak u Sarajevu* uvrstio u svoju knjigu *For the Sake of Argument; Essays and Minority Reports*, Verso, London-New York, 1993, 353 str, tekst se nalazi na str. 148-158.